

proširenja Drugog svetskog rata na Jugoslaviju aprila 1941. Prilično je osvetljeno političko delovanje Gabora Santa, kao predstavnika mađarske manjine kod jugoslovenskog režima i njegovo ignorisanje od strane zvanične Mađarske i većeg dela mađarske manjine u Jugoslaviji.

Za razliku od drugih mađarskih istoričara koji su se bavili mađarsko-jugoslovenskim odnosima, autor otvorenije ističe da je mađarski režim između dva svetska rata, u cilju raspada jugoslovenske države, veoma blisko saradivao sa vodećim hrvatskim separatističkim strankama (165–166).

U drugom, najvećem delu knjige obrađeni su spoljni odnosi Mađarske i Jugoslavije, koji su se našli u centru autorovih posmatranja. On je naročito isticao pokušaje da se jugoslovensko-mađarski odnosi poboljšaju od stupanja u važnost Trijanonskog mirovnog ugovora do 1927, a koji nisu urodili plodom. Teškoće u unapređenju spoljnopolitičkih odnosa Mađarske i Jugoslavije proizlazile su iz zajedničke politike država Male antante (Jugoslavije, Rumunije i Čehoslovačke) prema Mađarskoj. Ipak, pitanje položaja mađarske manjine u Jugoslaviji bilo je u centru odnosa mađarske i jugoslovenske vlade.

Očekivalo bi se da će autor, budući da je njime naslovio svoj ogleđ, posvetiti više pažnje ulasku mađarske vojske u Jugoslaviju u Aprilskom ratu 1941. i njenoj okupaciji Južnih oblasti u Jugoslaviji (Bačke i Baranje), ali on to nije učinio. Neočekivano, verovatno više radi upoznavanja mađarskog čitateljstva, autor je dosta prostora posvetio spoljnoj politici Srbije na prelazu 19. u 20. vek. Tokom Aprilskog rata 1941, Mađarska je ušla u Drugi svetski rat iz koga je, po autorovoj tvrdnji, izašla sa katastrofalnim rezultatima na mnogim poljima. Posle okončanja Drugog svetskog rata, teme koju autor pažljivo obrađuje, Mađarska se suočila sa jugoslovenskim/srpskim pretnjama da će joj se oduzeti neki južni delovi države (Bačke i Baranje) i priključiti jugoslovenskoj državi.

Deo prostora u knjizi posvećen je interesantnim i podrobnim slikama u srpskoj historiografiji: austrougarske države, Mađarima u jugoslovenskoj spoljnoj politici i u srpskim udžbenicima istorije.

Autor (a možda mađarski prevodilac sa mađarskog na srpski jezik) navodi neke termine i izraze koji u razmatranom istorijskom periodu nisu postojali. Primera radi, ambasador (bilo mađarski ili jugoslovenski), jer je postojao poslanik; Šokce i Bunjevce ubraja u delove hrvatskog naroda (što oni nisu bili u većem

delu perioda koji se razmatra – a i danas se to uveliko osporava); uočava se i neobična upotreba pojma „imperija“ za vladavinu nad vojvodanskim oblastima (Délvidék). Za mađarsku publiku je, možda, prihvatljivije što autor period srpskog/jugoslovenskog zaposedanja većih delova Banata, Bačke i Baranje (1918–1921) tumači kao okupaciju (što je za srpsku publiku oslobođenje) i što vojvodanske oblasti Jugoslavije naziva Južni Kraj (Délvidék).

Iz knjige kao celine proističe stav autora da odnosi Mađarske i Jugoslavije, naročito između dva rata, nisu bili dobri ni dobrosusedski, jer su bili prožeti nepoverenjem i nedobronamerenošću. Ova knjiga za srpsku historiografiju može da bude i paradigmatična, jer iz nje treba – i važno je – da se crpu saznanja o tome kakva shvatanja prevladaju u mađarskoj historiografiji o srpsko-mađarskim odnosima u periodu od kraja 19. do polovine 20. veka.

Gojko Malović

Ненад Антонијевић, КОСОВО И МЕТОХИЈА 1941–1945. ГОДИНА – РАТНИ ЗЛОЧИНИ, Београд, Музеј жртва геноцида, 2017, 628.

Tema ratnih zločina uvek zahteva produbljivanja i preispitivanja starijih istraživanja kao i pionirske zahvate koji bi uobličili nove informacije. Upravo knjiga Nenada Antonijevića, muzejskog savetnika Muzeja žrtava genocida u Beogradu, *Kosovo i Metohija 1941–1945. godina – ratni zločini* širi saznanja koje je jugoslovenska i srpska historiografija iznedrila prethodnih godina, a takođe donosi i nove podatke detaljno uobličene u vidu hronološke komponente kroz godine Drugog svetskog rata i topografske, koja se odnosi na južni deo Srbije – Kosovo i Metohiju. Proistekla iz doktorske disertacije sa nešto drugačijim naslovom „Ratni zločini na Kosovu i Metohiji 1941–1945. godine“, odbranjena maja 2016. na Filozofskom fakultetu u Beogradu, knjiga sadrži predgovor, deset poglavlja, zaključak, spisak korišćenih izvora i literature, priloge u vidu objavljenih dokumenta, fotografija i karti, pogovor (skraćeni tekst ekspozicije na odbrani doktorske disertacije) i kraću biografiju autora. Kako autor zapaža, tokom istraživanja „bilo je teško odvojiti opšte činjenice o ratu na Kosovu i Metohiji od onih o ratnim zločinima na tom području“, pa su se „rat i ratna događanja nametnuli kao neizbežni okvir teme“, a knjiga je postala bogatija i za ovaj tematsko-istorijski segment.

U predgovoru autor daje sažet i jasan pregled literature i izvora relevantnih za istoriju Kosova i Metohije i problematiku ratnih zločina, ističući najvažnije naučne radove naših istoričara, objavljenu i neobjavljenu arhivsku građu srodnu naslovljenoj temi.

Prvo i drugo poglavlje koje nose nazive *Uvod* i *Kosovo i Metohija između dva svetska rata* mogu se posmatrati kao uvodna studija. U njima Antonijević daje kratak osvrt na najznačajnije događaje vezane za istoriju Kosova i Metohije zadržavajući se duže na Balkanskim ratovima, Prvom svetskom ratu, velikoalbanskim nacionalnim i političkim pokretima koji su funkcionisali između dva svetska rata, privrednim, društvenim i kulturnim prilikama koje su vladale u međuratnom periodu. Albanska manjina na Kosovu i Metohiji označena je kao glavni faktor nestabilnosti, a dolazak na vlast fašističkih partija u Italiji i Nemačkoj, a potom i italijanska okupacija Albanije i izbijanje Drugog svetskog rata uticali su na to da se separatistički faktor kod Albanaca sa Kosova i Metohije još više produbi.

Autor u trećem poglavlju *Aprilski rat 1941. i početak okupacije na Kosovu i Metohiji* iznosi događaje vezane za Aprilski rat sa posebnim osvrtom na ratna dejstva i operacije na Kosovu i Metohiji. Nakon brzog sloma celokupna teritorija Kraljevine Jugoslavije je rasparčana, a teritorija Kosova i Metohije podeljena između Italije, Bugarske i Nemačke. Nenad Antonijević posebno analizira stavove i ponašanje kosovskih Albanaca koji su još tokom Aprilskog rata započeli napade na srpska naseljenička sela, naročito u Metohiji. U prvim mesecima okupacije Albanci su izvršili niz zločina u vidu paljenja i pljačke imovine i proterivanja i ubijanja Srba. Autor naglašava da su Albanci „živeli u iluzijama da su doživeli nacionalno oslobođenje“, kao i da su smatrali da je „došla sloboda i da je tuđinska jugoslovenska vlast bespovratno propala“.

Centralni deo monografije predstavljaju četvrto poglavlje *Nemačka okupaciona zona na Kosovu i Metohiji i ratni zločini*, peto *Bugarska okupaciona zona na Kosovu i ratni zločini*, šesto *Italijanska okupaciona zona na Kosovu i Metohiji i ratni zločini* i sedmo poglavlje *Albanski kvislinci – vinovnici ratnih zločina na Kosovu i Metohiji*. U njima se detaljno analiziraju vojno-administrativna okupaciona podela, reorganizacija vojnih snaga, borbe koje su vođene protiv antifašističkih jedinica, organizacija partizanskog i ravnogorskog pokreta, četnika Koste Pećanca i

Srpske državne straže, kontakti albanskih i srpskih vojnih jedinica na Kosovu i Metohiji. Apostrofirani su ratni zločini, u prvom redu ubijanja i proterivanja civila i eksploatacija privrednih dobara, koja su vršena od strane svih okupatorskih ustanova. Kao najagilniji u vršenju zločina istakli su se kosovski Albanci koji su preko svojih oružanih formacija, najčešće ustanovljenih po nalogu Nemačke: bataljona Druge Prizrenske lige, Kosovskog puka, 21. SS divizije „Skenderbeg“ i drugih počinili niz zločina nad Srbima koji su vremenom uzimali sve više maha, naročito posle kapitulacije Italije. Najveći zločini zabeleženi su u Uroševcu septembra 1943, Peći krajem 1943, u selu Velika na Čakoru jula 1944. itd. Kako autor navodi „položaj srpskog življa bio je najteži na području italijanske okupacione zone“, a „stanje je bilo teško i u nemačkoj okupacionoj zoni“. Najpovoljnija situacija vladala je na području pod kontrolom Bugarske, zbog netrpeljivosti između Bugara i Albanaca.

U osmom poglavlju *Hronologija i tipologija ratnih zločina na Kosovu i Metohiji* autor prilazi temi iz drugačijeg ugla, nabrajajući i opisujući zločine držeći se hronološkog sleda događaja, pri čemu zločine svrstava u tri manje celine – na one koji su se desili 1941, 1942. i tokom 1943–1944. godine. Može se zaključiti da je – i pored toga što je prostor Kosova i Metohije bio okupiran od strane Nemačke, Italije i Bugarske – albanski faktor najviše ispoljavao zločinački, a u mnogim slučajevima i genocidan karakter. U delovima ovog poglavlja, koji se mogu posmatrati kao studije slučajja, opisana su „ratna dešavanja i stradanje Srba i pripadnika antifašističkog pokreta u Prištini i okolini“, „stradanje učenika i profesora gimnazije u Kosovskoj Mitrovici“, „stradanje Srpske pravoslavne crkve na Kosovu i Metohiji“, kao i stradanje Jevreja sa Kosova i Metohije. Na kraju poglavlja u odeljku „Demografske procene ljudskih gubitaka“, Nenad Antonijević, na osnovu demografskih istraživanja Vladimira Žerjavića, Bogoljuba Kočovića, Životija Đorđevića i Dušana Vrućinića, te na osnovu analiziranja arhivske građe i podataka Muzeja žrtava genocida daje svoje procene, zaključujući da je na području Kosova i Metohije stradalo između 9.000 i 10.000 Srba.

U devetom poglavlju *Balistička pobuna i Vojna uprava* autor pripoveda o događajima sa samog kraja okupacije, opisujući i nesiguran period nakon oslobođenja od nemačkog okupatora novembra 1944. godine. Istaknuti su formiranje jedinica NOV Jugoslavije i njihove akcije,

povlačenje Grupe armija „E“, ali centralno mesto poglavlja predstavlja balistička pobuna koja je svoja žarišta imala i van područja Kosova i Metohije. Jedan od rezultata pobune bilo je masovno dezertiranje Albanaca iz partizanskih jedinica. Zbog pobune „tako velikog obima“ koja je „predstavljala jedinstven slučaj u Drugom svetskom ratu i posle njega“, uvedena je februara 1945. Vojna uprava, kao organ vojne i državne vlasti na Kosovu i Metohiji. Snažnijim udarima i jasnijom organizacijom novoformirana vlast uspjela je da slomi pobunu do sredine 1945, likvidirajući u međuvremenu vodeće baliste, među kojima Adema Vocu, Šabana Polužu i druge.

Na kraju knjige u kratkom desetom poglavlju *Političke prilike na Kosovu i Metohiji nakon uspostavljanja komunističkih vlasti* autor analizira uređenje Kosova i Metohije u mesecima posle oslobođenja, ističući da su kod većina Albanaca – članova KPJ istovremeno postojale i nacionalističke težnje. U drugom odeljku opisan je rad Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, odnosno njenog ogranka – Oblasne komisije za Kosovu i Metohiju koja u kratkom trajanju svog rada „nije mogla da donese bilo kakvo rešenje, posebno ne u vezi sa albanskim zločinima na Kosovu i Metohiji što su i bili najmasovniji na tom području“.

Bavljenje temom ratnih zločina uvek je predstavljalo delikatan i nezahvalan posao. Pored stalne komparacije različitih istorijskih izvora, autor mora dobro da vlada statistikom, geografijom, antropologijom, etnologijom itd. S tim u vezi, Nenad Antonijević u svom delu *Kosovo i Metohija 1941–1945. godina – ratni zločini* uspešno izlazi na kraj sa problematikom koju čine ratni zločini, stvarajući preglednu i iscrpnu monografiju. Iako su određeni delovi knjige kod nekih autora bili predmet analize i ranije, autor iznosi dosta novih podataka, pa je na takav način stvoren „ugaoni kamen“ i nezabilazno štivo u daljem proučavanju ratnih zločina na Kosovu i Metohiji.

Boris Tomanić

Славиша Перић, СРПСКИ ДОБРОВОЉАЧКИ КОРПУС 1941–1945, Београд/Смедерево, приватно издање аутора, 2018, 402.

Malo je do te mere kontroverznih ličnosti u srpskoj istoriji kao što je Dimitrije Ljotić. Od poziva da mu se podigne spomenik u Smederevu, do protesta zbog parastosa koji mu je služen

u novosadskoj crkvi 2017. godine, Dimitrije Ljotić je nakon više od 70 godina od pogibije u saobraćajnoj nesreći i dalje predmet dubokih polemika i sporenja u srpskom društvu. U celokupnom korpusu pitanja vezanih za njegov život i rad svojom važnošću ističe se, između ostalog, delovanje oružane formacije koja je formirana uglavnom od njegovih pristalica i koja je, iako neformalno, bila pod njegovom komandom – Srpskog dobrovoljačkog korpusa (SDK).

Srpski dobrovoljački korpus je naslov knjige Slaviše Perića objavljene 2018. godine kao privatno izdanje autora. Autor se opredelio za istraživanje ove teme smatrajući da je potreban nov i objektivan pogled na ovu vojnu formaciju. O SDK je, shodno njegovoj važnosti, do sada ipak pisano, doduše uglavnom sa jasnih ideoloških pozicija. Među brojnim delima o Drugom svetskom ratu nastalim u SFRJ u kojima je obrađivan i SDK, ističe se knjiga Mladena Stefanovića *Zbor Dimitrija Ljotića* (Beograd: Narodna knjiga, 1984) u kojoj je preko polovine teksta posvećeno ovoj jedinici. Takođe, angažman Srpskog dobrovoljačkog korpusa bio je predmet i ravnogorske kritike (Predrag Ivanović, *Ko su Ljotićevci?* (Čikago: Srpskog književno udruženje, 1954); Nikola Kosić, *Ljotićevci i kragujevačka tragedija* (Vindzor: Avala, 1968). Nasuprot njima, u zborniškoj emigraciji objavljen je niz spomenica SDK i drugih knjiga u kojima se ova vojna formacija izrazito apologetski slika. U ovom nizu kvalitetom se izdvaja zbornik nemačke građe nastao sa ciljem da se opovrgnu tvrdnje da je SDK u bilo kom trenutku integrisan u SS (Borivoje Karapandžić, *Srpski dobrovoljački korpus bio je srpska vojska u službi srpskog naroda i otadžbine* (Beograd/Klivlend: Svetosavska književna zajednica, 2002). Pored ideološki determinisane historiografije, poslednjih decenija napisano je i nekoliko objektivnijih studija o Srpskom dobrovoljačkom korpusu (Momcilo Dobrich, *Belgrade's Best: The Serbian Volunteer Corps 1941–1945* (Bayside: Axis Europa Books, 2000); Bojan Dimitrijević, *Vojaska Nedićeve Srbije 1941–1945* (Beograd: Službeni glasnik, 2016)). Uprkos svemu napisanom, moramo se složiti sa Perićevim tvrdnjem da i dalje postoji niz otvorenih pitanja vezanih za aktivnost Srpskog dobrovoljačkog korpusa.

Studija *Srpski dobrovoljački korpus 1941–1945* zasnovana je na obimnom istraživanju, uglavnom u Vojnom arhivu, ali i u nizu drugih ustanova (Istorijskom arhivu u Smederevu, Istorijskom arhivu u Čačku, Istorijskom arhivu